

задачи координации в система «корпорация – государство – ЕС – ООН» требует алгоритмизации на основе автоматизированной системы управления. Косвенные последствия этих шагов заключаются в снижении влияния субъектов, обладающих дискреционными полномочиями, и в передаче поддержки управления экономикой единицам с чисто функциональной ролью. Таким образом, макроцентр власти освобождается от экзогенных функций излишней дискреции.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Дуранкев Боян Любомиров, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой маркетинга и менеджмента, Высшая школа страхования и финансов (ВУЗФ) и Университет национального и мирового хозяйства (УНМЭ)
улица 8 Декабря, г. София, Болгария, 1700
e-mail: Durankev@yahoo.com

ДАНИ ПРО АВТОРА

Дуранкев Боян Любомиров, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та менеджменту, Вища школа страхування та фінансів (ВУЗФ) та Університет національного та світового господарства (УНМЕ)
вулиця 8 Грудня, м. Софія, Болгарія, 1700
e-mail: Durankev@yahoo.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Boyan Durankev, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Marketing and Management, Higher School of Insurance and Finance (VUZF) and University of National and World Economy (UNME)
8 December street, Sofia, Bulgaria, 1700
e-mail: Durankev@yahoo.com

УДК 332

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-53-98-111>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЙОГО ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Костик Є. П.,
Овсієнко А. М.

Предметом дослідження є: економічний розвиток регіону та особливості формування його господарського механізму в контексті трансформаційних перетворень національної економіки.

Метою дослідження є наукове обґрунтування теоретичних положень щодо економічного розвитку регіону та особливості формування його господарського механізму в контексті трансформаційних перетворень національної економіки.

Методи дослідження. Для уточнення понятійного апарату, визначення змісту процесу оцінки, обґрунтування критеріїв і системи показників, класифікації напрямків і методів оцінки, застосовано методи абстракції, аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу: основні положення економічної теорії в галузі регіональної економіки, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.

Результати роботи. Основний науковий результат дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та аналізі економічного розвитку регіону та особливості формування його господарського механізму в контексті трансформаційних перетворень національної економіки.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем розміщення продуктивних сил та регіональної економіки.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що найсучаснішими моделями господарського механізму є моделі, що базуються на концепції економічної рівноправності всіх суб'єктів і сторін власності. При такій системі господарських відносин регіон і центр потрапляють в абсолютно рівні вихідні умови, що достатньо стимулює обидва суб'єкти відносин власності. З одного боку, завдяки чималим фінансово-економічним можливостям центр зосереджує значні кошти на стратегічно важливих загальнодержавних напрямках соціальної, структурної і науково-технічної політики. З іншого боку, у регіонів залишається достатньо ресурсів для оперативного вирішення поточних проблем, пов'язаних з підвищенням життєвого рівня мешканців регіону.

Ключові слова: стійкий економічного розвитку, закони і закономірності регіональної економіки, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та розвитку економіки регіонів, оцінювання рівня розвитку регіону, формування господарського механізму регіону.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЕГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Костик Е. П.,
Овсиенко А. Н.

Предметом исследования есть: экономическое развитие региона и особенности формирования его хозяйственного механизма в контексте трансформационных преобразований национальной экономики.

Целью исследования является научное обоснование теоретических положений экономического развития региона и особенности формирования его хозяйственного механизма в контексте трансформационных преобразований национальной экономики.

Методы исследования. Для уточнения понятийного аппарата, определения содержания процесса оценки, обоснования критериев и системы показателей, классификации направлений и методов оценки, применены методы абстракции, анализа и синтеза, систематизации и обобщения.

Методология проведения работы. В процессе исследования данной проблематики были взяты за основу: основные положения экономической теории в области региональной экономики, труда отечественных и зарубежных ученых и практиков в данной сфере.

Результаты работы. Основной научный результат исследования состоит в теоретическом обосновании и анализе экономического развития региона и особенностях формирования его хозяйственного механизма в контексте трансформационных преобразований национальной экономики.

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем размещения производительных сил и региональной экономики.

Выводы. Подводя итог, отметим, что наиболее современными моделями хозяйственного механизма являются модели, основанные на концепции экономического равноправия всех субъектов и сторон собственности. При такой системе хозяйственных отношений регион и центр попадают в абсолютно равные исходные условия, что достаточно стимулирует оба субъекта отношений собственности. С одной стороны, благодаря немалым финансово-экономическим возможностям центр сосредотачивает значительные средства на стратегически важных общегосударственных направлениях социальной, структурной и научно-технической политики. С другой стороны, у регионов остается достаточно ресурсов для оперативного решения текущих проблем, связанных с повышением уровня жизни жителей региона.

Ключевые слова: устойчивое экономическое развитие, законы и закономірності регіональної економіки, принципи і фактори розміщення продуктивних сил і розвитку економіки регіонів, оцінка рівня розвитку регіону, формування господарського механізму регіону.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION AND FEATURES OF THE FORMATION OF ITS ECONOMIC MECHANISM IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE NATIONAL ECONOMY

Kostyk Yevhenii,
Ovsienko Anatolii

The subject of the study is: the economic development of the region and the peculiarities of the formation of its economic mechanism in the context of transformational transformations of the national economy.

The purpose of the research is the scientific substantiation of theoretical provisions regarding the economic development of the region and the peculiarities of the formation of its economic mechanism in the context of transformational transformations of the national economy.

Research methods. Methods of abstraction, analysis and synthesis, systematization and generalization were used to clarify the conceptual apparatus, determine the content of the evaluation process, justify the criteria and indicator system, classify directions and methods of evaluation.

Work methodology. In the process of researching the specified problems, the following were taken as a basis: the main provisions of economic theory in the field of regional economy, the work of domestic and foreign scientists and practitioners in the specified field.

Work results. The main scientific result of the study consists in the theoretical justification and analysis of the economic development of the region and the peculiarities of the formation of its economic mechanism in the context of transformational transformations of the national economy.

Field of application of results. The results of this study can be applied in the field of studying the problems of the placement of productive forces and the regional economy.

Conclusions. Summing up, we note that the most modern models of the economic mechanism are models based on the concept of economic equality of all subjects and ownership parties. With such a system of economic

relations, the region and the center fall into absolutely equal starting conditions, which sufficiently stimulates both subjects of property relations. On the one hand, thanks to considerable financial and economic opportunities, the center concentrates significant funds on strategically important national directions of social, structural and scientific and technical policy. On the other hand, the regions have enough resources to promptly solve the current problems related to raising the living standards of the region's residents.

Key words: sustainable economic development, laws and regularities of the regional economy, principles and factors of placement of productive forces and regional economic development, assessment of the level of development of the region, formation of the economic mechanism of the region.

JEL Classification: O13, O18, Q32, R58

Актуальність теми. В останні роки відбуваються трансформаційні процеси, що змінюють характер регіонального розвитку як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Особливо ці процеси будуть яскраво вираженими по завершенні війни Російської Федерації проти України, позаяк тіньові перешкоди, що впливали на економічний, політичний, культурний, соціальний та ін. розвиток нашої держави, з боку РФ, були системним, а це, у свою чергу, уповільнювало рух до європейського простору. Однак процес системної європеїзації України є незмінним і безповоротним, а відтак, у цьому контексті необхідно формувати механізми для стимулювання регіонального соціально-економічного розвитку, які б сприяли вирівнюванню розвитку регіонів. На сьогоднішній день задекларовано нові підходи до реформування системи управління регіональним розвитком на основі кращого європейського досвіду. Переконливу позицію, з цього приводу має Л.О. Добрик, яка зазначає: «... окреме місце серед напрямів регіонального розвитку відведене територіальному аспектові заходів, спрямованих на зміцнення центрів зростання як потенційних рушіїв розвитку відповідних територій, розбудову економічної та соціальної доступності слабозрозумілої периферії та усунення загального соціально-економічного дисбалансу, до того ж, сприятлива матеріальна та нематеріальна інфраструктура й відповідний потенціал є необхідною передумовою досягнення широкого кола узгоджених цілей регіонального розвитку» [1, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та аналізу різних передумов нерівномірного розвитку національних економік та, зокрема, чинників впливу на соціально-економічний розвиток, присвячено численні наукові публікації вітчизняних та закордонних учених. Так, у своїй монографії Т.М. Безверхнюк розкриває ресурсне забезпечення регіонального управління засади. У свою чергу А.І. Сухоруков досліджує моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України, де на основі узагальнення теорії та практики економічного районування, розміщення продуктивних сил і регіональної економіки надає характеристику регіональних соціо-еколого-економічних систем як об'єкта моделювання та прогнозування; розробив новий підхід до формування методологічного базису системного моделювання, прогнозування та діагностики соціально-економічного розвитку регіонів України з урахуванням тіньової економіки; здійснює моделювання та прогнозування з метою виявлення найбільш актуальних проблем і визначення на цій основі головних напрямів стратегій розвитку регіональної економіки. Тоді, як Л.О. Добрик досліджує передумови та чинники впливу на соціально-економічний розвиток регіону; визначає ступінь впливу кожного чинника на соціальну та економічну складові сталого розвитку регіону, які є ключовими в розвитку регіону на сучасному етапі; пропонує формування концепції сталого регіонального розвитку, основаної на ефективному управлінні чинниками впливу на соціально-економічний розвиток, визначено стратегічну мету соціально-економічного розвитку будь-якого регіону України.

Накопичення проблем, пов'язаних з впливом різних чинників на регіональний розвиток, зумовило серйозне зацікавлення ними науковців та проведення досліджень, спрямованих на їх розв'язання. Але автори обмежуються аналізом показників, які характеризують нерівномірність регіонального розвитку та не пов'язують її з пріоритетами сталого розвитку держави. Проте характерним є те, що розгляд теоретичних засад економічного розвитку регіону та особливості формування його господарського механізму в контексті трансформаційних перетворень національної економіки ще недостатньо досліджено.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних положень щодо економічного розвитку регіону та особливості формування його господарського механізму в контексті трансформаційних перетворень національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Стійкий економічний розвиток передбачає знання законів і закономірностей, які формують структуру й особливості економіки на різних її рівнях. Прокоф'єва Г.С. вважає, що соціально-економічний розвиток регіонів відбувається під впливом дії законів і закономірностей, притаманних сучасному рівню розвитку економіки. Закони і закономірності, як відомо, діють у взаємозв'язку, що необхідно враховувати під час аналізу тенденцій, динаміки та перспектив розвитку національної і регіональної економіки. За загальноприйнятою класифікацією економічні закони поділяються на загальні і специфічні. Серед загальних законів, які суттєво впливають на економічний розвиток, слід виділити закон економії часу, закон концентрації виробництва, закон комплексного пропорційного розвитку виробництва, закон зростання продуктивності праці. Специфічні закони, які визначають економічний розвиток регіону, - це передусім закон територіального зростання виробництва і вирівнювання рівнів економічного і соціального розвитку, закон територіальної спеціалізації, закон міжрегіональних зв'язків та закон формування регіональних ринків [2, с. 104].

Реалізація закону територіального зростання виробництва і вирівнювання рівнів економічного і соціального розвитку економіки регіонів відбувається у вигляді поступального розвитку економіки регіону на основі науково-технічного та організаційно-економічного прогресу, поглиблення територіального поділу праці

та виробництва, вирівнювання економічного і соціального розвитку різних регіонів, прискореного розвитку менш розвинених і депресивних регіонів, а також зменшення нерівномірності регіонального економічного розвитку. Активізація економічних процесів у депресивних регіонах при цьому передбачає створення сприятливих умов для інвестицій, формування і розвиток ринкової інфраструктури реального і фінансового секторів, сприяння малому і середньому бізнесу.

Закон територіальної спеціалізації, міжрегіональних зв'язків та формування регіональних ринків передбачає оптимізацію виробничої спеціалізації регіонів, удосконалення міжрегіонального обміну, формування відповідних пропорцій виробництва і споживання. Механізм його дії визначає оптимальні напрями розвитку регіонів відповідно до загального поділу праці, що передбачає їх участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також формування регіональних ринків. У результаті дії цього закону складається оптимальна спеціалізація господарства регіонів країни, яка є важливим принципом регіонального розвитку. Територіальна спеціалізація формує відповідну пропозицію на регіональному і національному ринках. Слід також відзначити, що регіональна спеціалізація має досить високу інертність, відрізняється певним консерватизмом і стійкістю. Зміни в ній відбуваються досить тривало, що необхідно враховувати під час аналізу наслідків економічного розвитку.

Закон комплексного розвитку, структурних перетворень і диверсифікації господарства регіонів проявляється в пропорційності економічного розвитку господарюючих одиниць та їх об'єднань, міст та інших населених пунктів регіону, у гармонізації економічного розвитку господарюючих одиниць та їх об'єднань, міст та інших населених пунктів регіону, у гармонізації економічного розвитку галузей і сфер спеціалізації регіону, складників його інфраструктури. Дія цього закону передбачає структурні зрушення в економіці регіону, пристосування виробництва до кон'юнктури ринку, а також відповідні заходи щодо диверсифікації регіональної економіки, яка надає можливість підвищити її адаптивність в умовах невизначеності та нестабільності економічного середовища. Процеси диверсифікації базуються на структурній перебудові регіональної економіки як у напрямі створення наукомістких виробництв, так і в напрямі модернізації й реконструкції традиційних галузей і сфер.

Вимоги дії закону міжрегіональної економічної інтеграції передбачають участь регіонів в інтеграційних процесах, розвиток виробничої та науково-технічної кооперації, а також торговельних, фінансових та інших зв'язків. У сучасних умовах внутрішня та міжрегіональна інтеграція значно посилюється. Внутрішня інтеграція сприяє формуванню єдиного регіонального економічного простору, міжрегіональна інтеграція забезпечує цілісність національної економіки, формує передумови її високої конкурентоспроможності на світових ринках. У цілому ж розвиток інтеграційних процесів надає можливість економічного розвитку регіонів.

Теоретичний аспект регіональної економіки має свої традиції щодо співвідношення законів і закономірностей, які відображають сталі причинно-наслідкові зв'язки між економічними процесами і явищами, що постійно повторюються. Закони відображають більш глибокі зв'язки, закономірності – ті, що формуються на поверхні явищ і процесів. Закономірності включені в механізм дії того чи іншого закону. Закономірності економічного розвитку є важливим складником механізму дії розглянутих нами законів.

На думу авторів навчального посібника «Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України» Клинового Д.В. та Пепи Т.В., важливою закономірністю розвитку економіки регіонів є: «... закономірність економічно ефективного розміщення продуктивних сил впливає із закону економії суспільної праці, який регулює затрати на подолання просторової незбалансованості між районами видобутку сировини, виробництва і споживання продукції. Сучасне виробництво характеризується великими затратами на транспортування сировини, палива, готової продукції внаслідок територіальної віддаленості між окремими елементами виробництва. Ці витрати є значною часткою сумарних затрат і тому істотно впливають на рівень продуктивності суспільної праці. Закономірність економічно ефективного розміщення продуктивних сил реалізується насамперед через принцип наближення розташування виробництва до джерел сировини, енергії та споживача» [3, с. 24].

Закономірність комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил впливає з економічного закону суспільного поділу праці, який у просторовому аспекті модифікується у закономірність територіального поділу праці та проявляється у спеціалізації господарства економічних районів.

Теоретики регіональної економіки запевняють: «Основними ознаками комплексного розвитку економічних районів є: найбільш повне економічно й екологічно виправдане використання ресурсів регіону; раціональна галузева і територіальна структура господарства, яка відповідає соціальним та економічним умовам регіону; тісний взаємозв'язок і збалансованість усіх ланок господарства регіону» [3, с. 25].

Особливе значення мають внутрішні зв'язки виробничого характеру, які є основою для формування комплексу, а саме: зв'язки, породжені використанням спільної інфраструктури різними підприємствами; кооперація різних підприємств у процесі виробництва продукції, використання сировини, палива і допоміжних матеріалів тощо.

Таким чином, закономірність комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил проявляється у формі різноманітних взаємозв'язків, які розвиваються на основі спільного використання сировини, робочої сили, інфраструктури, енергії, виробництва продукції, зв'язків між галузями спеціалізації, допоміжними й обслуговуючими виробництвами.

Закономірність територіального поділу праці. «Територіальний поділ праці, - стверджують Клиновий Д.В. та Пепи Т.В., - є відображенням процесу спеціалізації території на виробництві певних видів продукції та

послуг на основі розвинутого міжрегіонального обміну. Процес територіального поділу характеризується відбором для кожної території тих галузей, для розвитку яких склались найбільш сприятливі природні та соціально-економічні передумови. Завдяки цьому розвивається ефективна територіальна спеціалізація в поєднанні з допоміжними й обслуговуваними галузями, формується господарський комплекс з його внутрішньою структурою і міжрегіональними зв'язками» [3, с. 25-26].

Закономірності територіальної концентрації виробництва відображають об'єктивну тенденцію його зосередження в обмеженому просторі та проявляються в економії затрат за рахунок агломераційного ефекту (взаємного розміщення спільних об'єктів в одній точці).

Територіальна концентрація дозволяє підвищити коефіцієнт забудови території, створювати міжгалузеві допоміжні виробництва, єдині очисні споруди, формувати цілісну виробничу інфраструктуру і групові форми розселення. Вона сприяє розвитку науково-технічного прогресу, прискорює виникнення територіальних поєднань та комплексів виробництв і, насамкінець, приводить до концентрації (локалізації) виробництва.

Загалом необхідно зазначити, що закономірності розміщення продуктивних сил проявляються як стійкі відношення між виробничою діяльністю людей і особливостями території, де ця діяльність проходить. Знання закономірностей і їх практичне використання дозволяє вибрати найдоступніший варіант розміщення виробництва, цілеспрямовано організувати господарську діяльність на території відповідно до вимог регіональної політики. При цьому особливої уваги потребує у сучасному світі врахування в господарській діяльності таких двох закономірностей розвитку і розміщення продуктивних сил, як глобалізація регіоналізація економічного розвитку.

На основі пізнання законів і закономірностей регіоналісти пропонують розглянути принципи розміщення продуктивних сил та розвитку економіки регіонів у наступній послідовності [3, с. 73]:

Одним із головних є принцип раціонального розміщення виробництва. «Суть його полягає в тому, щоб при розміщенні об'єктів досягалась висока ефективність народного господарства. Раціональне розміщення виробництва передбачає: наближення його до джерел сировини, палива, енергії та води; наближення трудомістких галузей до районів і центрів зосередження трудових ресурсів; наближення масового виробництва малотранспортабельної продукції до місць її споживання; усунення (уникнення) зустрічних перевезень однотипної сировини, палива, готової продукції з одного регіону в інший; обмеження надмірної концентрації промисловості у великих містах, переважне розміщення нових промислових об'єктів у малих і середніх містах; охорону природи і забезпечення комфортних екологічних умов проживання населення» [3, с. 73-74].

Принцип комплексного розміщення виробництва, що впливає з аналогічної закономірності та передбачає: комплексне використання природних ресурсів і їх відходів; раціональне використання трудових ресурсів різних вікових груп чоловічої та жіночої статі; встановлення ефективних виробничих зв'язків між підприємствами; створення єдиної виробничої інфраструктури з метою обслуговування локальних виробничих комплексів.

Принцип збалансованості та пропорційності розміщення виробництва передбачає дотримання збалансованості між виробничими потужностями й обсягом виробництва, з одного боку, і наявністю сировинних, паливно-енергетичних, трудових, сільськогосподарських ресурсів регіону – з іншого, а також між галузями спеціалізації, допоміжними й обслуговуваними, між добувною та обробною ланками виробництва, між виробничою і соціальною сферами.

Принцип внутрідержавного та міжнародного поділу праці. На основі цього принципу країна і регіони повинні розвивати ті галузі виробництва, для яких складаються найкращі умови, а їх продукція користується постійним попитом на міжнародному та внутрідержавному ринках. Внутрідержавний поділ праці формується на рівні економічних районів.

Принцип обмеженого централізму передбачає органічне поєднання інтересів країни та її економічних регіонів. При цьому потрібно створити умови для розвитку продуктивних сил у регіоні з метою підвищення рівня його соціально-економічного розвитку. Однак розвиток кожного регіону не повинен суперечити державній регіональній політиці, яка розробляється з урахуванням загальнодержавних інтересів.

Наукове обґрунтування і практичну реалізацію принципів розміщення продуктивних сил необхідно покласти в основу регіональної політики держави. Головною метою регіональної політики є перебудова структури виробництва і управління з метою створення сприятливих умов праці, побуту та відпочинку населення, забезпечення стабільного економічного розвитку, збереження природного середовища.

Економічно ефективне розміщення і територіальна організація продуктивних сил можливі лише з урахуванням сукупності факторів, що впливають на ці процеси, зумовлюючи вибір місця зосередження окремих підприємств, їх груп і галузей.

Сировинний фактор. Відомо, що затрати на сировину і матеріали в багатьох галузях промисловості становлять більше половини всіх затрат. Такі виробництва і галузі називають матеріаломісткими. Ступінь матеріаломісткості визначається відношенням суми затрат на сировину до *обсягу промислової продукції* або зі ставленням натуральних величин: ваги вихідної сировини, потрібної для виробництва однієї тони готової продукції та маси готової продукції. Якщо відношення сировини до готової продукції дещо перевищує одиницю, виробництво не буде матеріаломістким. Якщо ж на виробництво одиниці продукції потрібно сировини більше, воно належатиме до матеріаломістких. Виділяють галузі низької (виробництво машин й устаткування), середньої (виробництво електроенергії, транспортне машинобудування) та високої (металургія, хімія, аграрно-промисловий комплекс) матеріаломісткості.

Паливно-енергетичний фактор. Типовими ознаками енергомисткості галузей є частка паливно-енергетичних затрат у собівартості готової продукції і та питомі витрати палива й енергії на її виробництво. В технологічних процесах різних галузей може переважати споживання електроенергії (електромисткі виробництва), палива (паливомисткі), теплоти (тепломисткі).

Водний фактор. У процесі виробництва промислової та сільськогосподарської продукції споживається велика кількість води, що зумовлює велике значення впливу водного фактора на розміщення виробництва. Найбільш водомисткими є галузі хімії органічного синтезу, чорної металургії, очищення первинної текстильної сировини тощо.

Фактор робочої сили (трудоий). Вплив цього фактора на розміщення виробництва визначається кількістю затраченої праці на випуск одиниці продукції; кількістю робітників (робочого часу), потрібних для виробництва певного обсягу продукції; кількістю продукції в розрахунку на одного робітника. Індикатором трудомисткості є також показник частки заробітної плати у собівартості виробленої продукції.

Споживчий фактор. До районів і центрів споживання тяжіють переважно ті галузі, що зайняті обслуговуванням населення (виробництво товарів народного споживання) або виробляють малотранспортабельну продукцію (порівняно з вихідною сировиною і паливом).

Транспортний фактор – один із найвпливовіших при розміщенні виробництва. Залежно від розміру транспортних витрат розміщення виробництва тяжіє до сировини або до споживачів. Визначаючи інтенсивність його впливу, необхідно враховувати, насамперед, витрати сировини і палива на одиницю виробленої продукції. Якщо вони перевищують вагу готових виробів, підприємства вигідно розміщувати поблизу сировини і палива, оскільки це приводить до скорочення транспортних витрат. І навпаки, у разі, коли витрати сировини і палива менші за вагу готової продукції, підприємства можна розміщати на значній відстані від сировинних баз. Нарешті, якщо на виробництво готового продукту витрачається стільки сировини, скільки становить його вага, підприємства розміщуються, виходячи з економічної доцільності.

Фактор науково-технічного прогресу впливає на розміщення підприємств і галузей на основі наукових відкриттів, змін у технології промислового та сільськогосподарського виробництва.

Фактор ринкової кон'юнктури визначає рух цін, цінних паперів, розмірів виробництва, зайнятості. Кон'юнктура ринку складається на основі співвідношень між наявними на ринку матеріальними цінностями й послугами та потребами в них. Стимулом для розвитку виробництва є зростання попиту на вироблену продукцію, і навпаки, зменшення попиту веде до скорочення виробництва. Якщо попит на сировину та готові вироби знижуватиметься тривалий період, це може призвести до значних змін у розміщенні виробництва.

Природно-економічні фактори у функціонуванні як національної економіки в цілому, так і регіональних територіально-господарських комплексів відіграють провідну роль. Означені фактори є перш за все факторами ресурсними. Потенційними природними ресурсами можна вважати також і природні умови. Сукупна дія факторів природно-ресурсного походження, чинників еколого-економічного характеру, які склалися в результаті активної взаємодії природи і суспільства, а також економіко-географічних умов господарювання загалом формує природно-економічні передумови функціонування продуктивних сил країни в її регіонах та в державі в цілому.

У методологічному ракурсі окресленої нами проблеми ряд дослідників констатують, що: «... регіональна діагностика включає оцінювання рівня розвитку регіону, його спеціалізації й комплексності розвитку продуктивних сил, їх ефективності, а також дослідження регіональних ринків товарів і послуг, праці, фінансових структур, рівнів інвестицій та інновацій. Важливе значення має також аналіз особливостей населення (демографічних показників, системи розселення тощо), оцінювання природно-ресурсного, наукового і виробничого потенціалів, рівня розвитку і розміщення інфраструктури, екологічної безпеки» [4, с. 73].

Рівень розвитку регіонів оцінюють за багатьма видами показників, які умовно можна поділити на економічні, соціальні й політичні. Рівень соціально-екологічної безпеки характеризується екологічними показниками.

Рівні регіонального розвитку визначають шляхом порівняння регіональних показників (індикаторів розвитку) із середніми по країні або з аналогічними показниками інших регіонів (деколи з показниками інших країн).

Головними економічними показниками є валовий внутрішній продукт (ВВП) або валовий суспільний продукт (ВСП), валовий національний продукт (ВНП) і валова додана вартість (ВДВ) або національний дохід (НД) на одну особу. Рівень економічного розвитку і особливості формування господарського комплексу характеризуються також показниками галузевої структури (співвідношення промисловості, сільського господарства, інфраструктури), фінансово-інвестиційними (загальні й галузеві обсяги інвестицій, у т. ч. на одну особу), розвитку НТП (частка прогресивних галузей, рівень розвитку науково-освітнього сектору, обсяги впровадження інновацій) та ін. Значну роль відіграють показники «ввезення – вивезення» (у т. ч. експорту-імпорту) продукції, оскільки вони характеризують спеціалізацію регіону, ступінь самозабезпечення окремими видами продукції, особливості територіальної організації господарства, міжнародні інтеграційні процеси. Важливими є також показники темпів зростання виробництва, інституційних зрушень (змін форм власності, реструктуризації та ін.).

Ці показники якості, рівня життя населення. До них належать показники сукупних доходів на одну особу (заробітної плати з урахуванням паритету купівельної спроможності – вартості споживчого кошика; соціальних виплат; грошових заощаджень населення та ін.), злиденності (рівні бідності, безробіття, інфляції тощо), харчування людей (харчова модель та рівень споживання основних продуктів харчування), охорони здоров'я, рівня освіти, забезпеченості різними матеріальними благами (наприклад, житлом, засобами зв'язку, власними автомобілями,

інформаційними засобами), а також деякі демографічні показники (тривалості життя, природного приросту, дитячої смертності, частка людей похилого віку щодо загальної чисельності населення, міграційний баланс).

Зростають вимоги до показників рівня розвитку інфраструктури, яка нині є одним із найважливіших критеріїв оцінювання загального рівня розвитку країн і регіонів. Стан її розвитку визначається показниками забезпеченості регіональних і місцевих бюджетів коштами для забезпечення соціальних потреб населення, об'єктами комунально-обслуговуючого призначення (водопостачання, каналізація, транспорт і зв'язок, основні фонди невиробничого призначення на одну особу та ін.), платними послугами, роздрібною торговельною інфраструктурою та ін.

Рівень розвитку регіонів характеризується також показниками стану ринку праці: рівні офіційно зареєстрованого і прихованого безробіття, середня його тривалість, співвідношення кількості безробітних та робочих вакансій тощо.

Сукупністю екологічних показників характеризується рівень екологічної безпеки регіонів. Це обсяги забруднення, наявність екологічно небезпечних виробництв і ареалів «екологічного лиха», обсяг і клас небезпечності захоронення відходів на території регіонів, рівень зруйнованості природних комплексів, обсяги еколого-економічних збитків та ін.

Такими показниками є наявність політичних і релігійних свобод у суспільстві, різноманіття політичних партій та громадських організацій, рівень корумпованості влади тощо. Вони використовуються зазвичай для оцінювання рівнів розвитку країн. Проте у випадках, коли в країні є значні внутрішні регіональні політичні та міжконфесійні суперечності, ці показники виступають найважливішими критеріями оцінювання регіонального соціально-економічного розвитку. В Україні досвід використання політичних показників незначний, поки що їх практично не застосовують для визначення рівнів розвитку регіонів.

Не думку дослідників [4, с. 73] для обчислення і порівняння рівнів регіонального розвитку найчастіше використовують метод індексів. Він ґрунтується на тому, що будь-який абсолютний статистичний показник можна обчислити як відносний щодо аналогічного середнього показника по країні або світу. Середній показник приймають, як правило, за одиницю. Відповідно конкретні регіональні показники будуть або меншими, або більшими за одиницю (деколи їх визначають у відсотках до показника, з яким порівнюють). За допомогою таких розрахунків можна швидко і просто обчислити відхилення показників, що досліджуються, від показників, які характеризують узагальнені тенденції розвитку країни або світу (для порівняння можна використати також нормативні або базові дані).

Розрізняють прості (або спеціалізовані) і складні (або інтегральні) індекси. Прості індекси характеризують тільки один показник (наприклад, відхилення регіонального ВВП на одну особу від середнього по країні). Складні індекси визначають складанням (підсумовуванням) або перемноженням кількох простих індексів. Такі індекси дають змогу ранжувати (визначити місце розвитку) регіону і країни за сукупністю важливих показників (наприклад, «індекс злиденності» – сума індексів бідності, рівня безробіття та інфляції; «індекс людського розвитку», або «індекс гуманітарного розвитку», який використовується у статистиці ООН і враховує середню тривалість життя людей, рівень грамотності дорослого населення, рівень освіти, реальний ВВП на одну особу).

Для визначення якісних процесів, які неможливо охарактеризувати за допомогою кількісних показників, використовують бальний метод оцінювання, тобто замість реальних кількісних індексів застосовують умовні бальні індекси за 100-, 10-, бальними шкалами. Цей підхід, хоча і не дає точної інформації, є досить достовірним.

Слід підкреслити, що важливим аспектом розвитку регіону є його економічна самостійність, яка не зводиться до самофінансування та співвідношення затрат і результатів у розвитку місцевого господарства. Це не бухгалтерська категорія, а стан регіональної системи, при якій місцеві громади розробляють та здійснюють стратегію і тактику вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем регіонального розвитку. Разом з тим регіону та його ОТГ необхідно мати достатньо прав і ресурсів, аби здійснювати самофінансування простого і розширеного відтворення за рахунок зароблених коштів. До цього зводиться об'єктивний критерій розмежування правомірності у привласненні коштів та результатів виробництва між підприємствами, регіонами їх ОТГ і центром. Оскільки різним рівням самоврядування властиві свої процеси відтворення, потрібен науковий підхід до розробки і розподілу компетенції між різними рівнями управління. У цьому зв'язку для чіткішого окреслення меж економічної самостійності адміністративно-територіальних утворень та їх господарської автономії насамперед необхідне чітке усвідомлення наявності таких основних суб'єктів власності: загальнодержавна, регіональна, підприємства, громада та ін. До об'єктів власності слід включати не тільки природні, а й трудові ресурси, а також матеріально-речові та фінансові результати праці. При цьому необхідне розмежування функцій володіння і розпорядження власністю від функції її використання. Слід визначити законну частку кожного суб'єкта у присвоєнні результатів праці, виходячи із його частки у власності.

Законодавчою базою, щодо власності закріплені чіткі організаційно-політичні передумови ефективного функціонування економічно-самостійних територіально-адміністративних одиниць України, де кожна є економічно рівноправною. Економічна рівноправність суб'єктів власності забезпечується за допомогою юридичної конструкції, що передбачає переважно подвійну власність. Таким чином, суб'єкти власності мають рівні права на присвоєння результатів праці. При цьому необхідно розрахувати частку кожного суб'єкта у присвоєнні результатів праці, виходячи із відношення кількості функцій відносин власності, якими він володіє, до функції, яка нами розглядається.

Слід враховувати, що фактичні пропорції при розподілі результатів праці між державою, регіоном, підприємством і громадою можуть тимчасово відхилятися від певних норм права на власність. Систематичне

присвоєння будь-яким суб'єктом власності значно більшої частини результатів праці, ніж це впливає із співвідношення суб'єкта до власності, безумовно відчуватиметься у суспільстві. Такий власник намагатиметься створити видимість законності несправедливого привласнення. Однак, громада інтуїтивно пробуватиме досягти раціонального поєднання різних форм і аспектів співвідношення власності між різними суб'єктами, яке б найбільшою мірою відповідало потребам ефективного розвитку, зокрема правильному поєднанню різних аспектів власності у державі, регіонах та на підприємствах. Такі спроби можуть бути реалізовані при переході територіально-адміністративних одиниць на принципи економічної самостійності. Саме від реальної участі регіону у відносинах власності залежить дієвість самоврядування і самофінансування у ньому.

Концепція повної економічної незалежності регіону передбачає насамперед докорінну зміну системи виробничих відносин та структури влади. Разом з тим абсолютна економічна самостійність регіону так само шкідлива, як і її повна відсутність. Тому важливо розробити принципи економічної самостійності, які б встановлювали розумну межу у використанні економічних можливостей регіону, спрямованих переважно на розвиток і функціонування соціально-економічного середовища, на усунення суперечностей між суб'єктами регіонального відтворювального процесу. До найважливіших принципів економічної незалежності регіону можна віднести такі:

1. Встановлення взаємовідносин між регіоном і державою на основі визнання самостійності економічних інтересів регіону: незалежність у прийнятті рішень, пов'язаних із задоволенням потреб мешканців, розвитком соціальної сфери, раціональним природокористуванням, розвитком виробничої інфраструктури. При цьому встановлюється залежність економічних можливостей регіональних органів управління від ефективності функціонування підприємств і господарських організацій, розташованих на території регіону, які будуть заінтересовані у підвищенні рентабельності роботи кожного підприємства, детально аналізуватимуть причини збоїв у їх виробничо-економічній діяльності, а також у розробці заходів щодо збиткових підприємств.

Важливими джерелами надходжень регіону повинні стати прямі відрахування від доходів підприємств, розташованих на території регіону, та плата підприємств за природні ресурси, економічною основою платежів за природні ресурси є необхідність відшкодування витрат на їх відтворення, а також вилучення рентних доходів, що утворюються за рахунок використання регіональних ресурсів підвищеної якості. Регіональні ресурси, які для підприємств є об'єктом використання, не можуть бути для них об'єктом присвоєння. Тому рентні платежі спрямовуються в бюджет і перерозподіляються. Впровадження системи відшкодування витрат природокористування дозволить значно розширити самостійні основи управління регіональною економікою, створити міцні економічні підвалини для підтримання екологічної рівноваги, стимулювати повніше комплексне використання видобувних природних ресурсів.

2. Еквівалентність виробничо-економічних зв'язків між регіоном і розташованими на його території підприємствами та господарськими організаціями. Це означає прийнятність тільки тих виробничо-економічних відносин, які не призводять до економічних збитків і вкладаються у схему самокупності та самофінансування господарюючих підприємств і організацій.

3. В умовах економічної самостійності регіону докорінно змінюється підхід до інвестиційної та виробничої політики – це критична оцінка самої потреби, чіткого визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку і ранжування потреб у часі і просторі. Оскільки сама потреба завжди перевищує реальні можливості, то доцільність її треба оцінювати з огляду на власні можливості. При обмежених можливостях централізованого фінансування слід порівнювати свої потреби з внутрішніми можливостями розширеного відтворення, тобто економічні результати функціонування господарства повинні гарантувати виконання програм економічного і соціального розвитку. Таким чином, встановлюється залежність доходів бюджету від рентабельності функціонування господарства та ефективності використання регіональних ресурсів і разом з тим видаткова частина бюджету повинна підпорядковуватися основному завданню – ефективному розвитку економіки, матеріального і культурного рівня мешканців.

У зв'язку з цим важливою проблемою є розробка економічного механізму, який дозволяв би ув'язувати інтереси підприємств і територій стосовно ефективного використання ресурсів. Для цього необхідна перебудова фінансових відносин – розробка фінансового механізму території, що є складною і динамічною системою. Однак, перебудова регіональних фінансів не може зводитися до розробки принципів формування місцевих бюджетів. Вона стосується всієї сукупності відносин стосовно розподілу і використання фінансових ресурсів, що створюються на даній території, перерозподільчих регіональних процесів.

Перспективним напрямком розвитку фінансових відносин є створення фінансового ринку на основі активного комерційного використання тимчасово вільних фінансових ресурсів підприємств з метою їх залучення у процеси економічного розвитку території. Формування фінансового ринку передбачає також застосування різноманітних видів цінних паперів, що відбивають відповідні фінансові і кредитні відносини.

Чисельність джерел фінансування об'єктивно обумовлює необхідність координації фінансових відносин на території. Сьогоднішній жоден із місцевих органів управління не має повної інформації про стан фінансів, тим самим не має й можливості управляти ними. Не складено єдиного документа, який би відбивав усі ресурси, що використовуються для економічного і соціального розвитку регіону. У цьому зв'язку одним із важливих напрямків удосконалення фінансової діяльності на території є забезпечення зведеного фінансового планування. Зведений фінансовий баланс повинен набути статусу ведучого балансу, стати інструментом досягнення реальної збалансованості усіх видів ресурсів.

4. Комплексність і системність усіх елементів і структурних рівнів економічного врядування та господарювання регіону. Важливим аспектом економічного і соціального розвитку регіону завжди були і є комплексні проблеми, які зачіпають інтереси представників різних форм власності. Ці проблеми можуть вирішуватися за допомогою розробки і реалізації регіональних комплексних програм. Ймовірно, ресурси для реалізації цих програм, якщо вони носять внутрірегіональний характер, повинні зосереджуватися в регіоні як бюджетні ресурси, і використовуватися для розробки і реалізації цих програм. Проте, комплексні програми економічного і соціального розвитку можна вважати завершеними і реальними лише тоді, коли вони підкріплюватимуться розрахунками, що гарантуватимуть економічні результати функціонування господарства, реальність розроблених заходів економічного і соціального розвитку. При цьому ширше розвиватимуться економічні відносини між регіоном і підприємствами, створюватимуться такі залежності між надходженнями територій і ресурсним покриттям їх потреб, які нівелюватимуть абстрактний на сьогодні інтерес регіону у розвитку виробництва, орієнтований на централізований розподіл матеріальних благ. Іншими словами, необхідно ув'язати у замкнуту систему споживання і виробництва, зробити друге відображення першого, надавши відносинам між виробництвом і споживанням видимий економічний зв'язок. Це реальніше відображатиме досягнутий у певний час рівень адміністративної самостійності і соціально-економічних можливостей регіону.

В умовах економічної самостійності важливо враховувати характер відкритого економічного розвитку області, міста, району, ОТГ оскільки при цьому можлива кількісна невідповідність виробленого і спожитого у районі кінцевого продукту і національного доходу. У минулому це не мало значення, бо практика жорсткого централізованого підпорядкування економіки регіонів інтересам всього господарства включала й необхідність встановлювати повну взаємозалежність між кінцевими результатами функціонування регіональних комплексів і коштами та ресурсами, що вони отримували з централізованих фондів. Та нині, у зв'язку з переходом адміністративно-територіальних одиниць на самозабезпечення, самофінансування і самоуправління, важливою проблемою стає кількісний та якісний виміри рівня соціально-економічного розвитку регіону залежно від їх конкретного вкладу у національне господарство країни. Іншими словами, виникає питання про розробку методики розрахунку національного доходу на всіх територіальних рівнях виробництва. З іншого боку, важливо зазначити, що багато питань соціально-економічного розвитку будь-якого регіону можуть ефективно вирішуватися лише у тісному узгодженні з господарством країни. Отже, самоврядування, самозабезпечення і самофінансування регіонів повинно гармонійно узгоджуватися з потребами господарського комплексу країни, а, отже, і з усіма глобальними напрямками виробничо-технічної, соціально-економічної та екологічної політики регіонів.

З позицій цілісності господарського комплексу кожного регіону слід розглядати і проблему еквівалентних економічних відносин всередині адміністративної системи.

5. Чітке розмежування компетенції між різними рівнями територіального управління; побудову моделі самоврядування і самофінансування регіонів різних рангів за принципом «знизу-догори» з наданням максимальних прав низовим регіональним ланкам; нижні суб'єкти управління повинні делегувати свої функції, права і повноваження на вищий рівень, якщо вони неспроможні їх виконати безпосередньо.

Механізм управління, що отожднюється з економічною самостійністю і самоврядуванням регіону, повинен базуватися на формуванні компенсаційних, еквівалентних взаємовигідних відносин взаємодіючих сторін, на поверненні споживачам витрат, пов'язаних із створенням споживчої продукції, стимулювати взаємну заінтересованість у результатах діяльності регіону і підприємств, розташованих на його території. Іншими словами, сутність економічної реформи управління регіоном зводиться до створення системи виробничих відносин, які забезпечували б взаємну заінтересованість усіх суб'єктів регіону в результатах економічної діяльності, до тісного ув'язування ефективності регіональної економіки з ресурсними можливостями. На всіх рівнях потрібні достатні фінансові ресурси для самофінансування за рахунок зароблених коштів простого і розширеного відтворення. Пошук таких критеріїв – завдання досить складне і тривале. Тому на першому етапі самофінансування повинен включатися механізм допомоги областям, районам, ОТГ у формі дотацій, субсидій та пільг із державного бюджету тим адміністративно-територіальним одиницям, які не можуть забезпечити самофінансування.

Однак, сам факт дотацій сприятиме вдосконаленню структури виробництва, різнобічному його розвитку, задоволенню фінансових та матеріальних потреб за рахунок власних ресурсів. Кожна адміністративно-територіальна одиниця стане перед необхідністю виробити і реалізувати довгострокову стратегію структурної перебудови економіки, виходячи із перспектив її самозабезпеченості і ефективності.

6. Прискорений економічний і соціальний розвиток регіону значною мірою залежить від заінтересованості у цьому місцевої громади.

Суть проблеми у тому, щоб за рахунок ефективного використання цих ресурсів спрямовувалася б у місцевий бюджет, за рахунок чого примножувалися б можливості соціально-економічного розвитку. Місцеві громади регіону стають суб'єктом економічних відносин.

Друга форма активного використання коштів регіону для розвитку виробництва та сфери послуг – це випуск акцій. Він дозволяє не тільки розширювати діапазон використання грошей, а й певним чином залучати громаду до активного управління виробництвом, сприяє прискореному вирішенню проблем, уникненню вузьких місць та диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіону.

7. Сьогодні зростає необхідність обліку всіх витрат, пов'язаних з виробництвом, адже якщо момент обліку витрат і включення у витрати виробництва прямих соціальних витрат не викликає у економістів

сумнівів, то витрати, пов'язані з відтворенням і ефективним використанням регіональних ресурсів як елемент собівартості, є предметом дискусії. Перехід господарства на нові економічні принципи управління знову висуває проблему рентних платежів за регіональні ресурси. Зокрема, облік ренти дуже важливий елемент у житловому господарстві.

Всі місцеві ресурси (земля, вода, мінерально-сировинні, лісові), крім мінерально-сировинних, відновлюються і треба забезпечувати їх безперервне відтворення з урахуванням потреб підприємств, господарських організацій як у поточний період, так і на перспективу. Для цього повинна бути плата за ресурси, що, звичайно, змінює характер взаємовідносин між місцевими громадами та підприємствами. Підприємства матимуть право вимагати, аби ці ресурси відповідали вимогам науково-технічного прогресу, і громади повинні своєчасно дбати про підготовку і збалансованість трудових ресурсів та потреб підприємств, про раціональне використання водних, лісових та земельних ресурсів.

8. Узгодженість поточних і перспективних проблем економічного розвитку території. Слід пам'ятати, що доля майбутнього вирішується сьогодні, тому кожне прийняте рішення повинне пророблятися з передбаченням можливих наслідків, адже кожне рішення аргументується лише необхідністю рентабельного функціонування, з економічною самостійністю регіону, який працює переважно на перспективу. Відомо що ресурси регіону спрямовуються насамперед на створення необхідних ресурсних і інфраструктурних заділів для майбутнього. До них відноситься підготовка кадрів з часовим циклом близько 15 років, відтворення природних ресурсів і охорона навколишнього середовища, створення інфраструктурних об'єктів для формування умов проживання і господарювання відповідно до вимог науково-технічного прогресу. Результати всіх цих заходів можуть проявитися через певний відрізок часу, тобто відібується на виробничо-економічних і соціально-економічних умовах функціонування продуктивних сил у майбутньому.

9. До недавнього часу регіональні системи не брали участі у розвитку зовнішньоекономічного потенціалу країни, оскільки регіон не був відповідно зацікавлений у збільшенні обсягу продукції на експорт, у раціональному використанні регіональних ресурсів, тобто економічно не заохочувався. Нині механізм зовнішньоекономічних зв'язків змінився, встановлені норми відрахувань від зовнішньоекономічної діяльності однак, вони у кінцевому рахунку не завжди позитивно відбиваються на динаміці соціально-економічного розвитку території.

Виходячи із світового досвіду загальнодержавної політики стимулювання експортної діяльності, окремо взятий регіон повинен розробити механізм стимулювання експортної активності території. З точки зору економіки створення нових конкурентоспроможних експортних виробництв означає, що з'являються нові робочі місця і поновлюється прибуткова частина місцевих бюджетів регіонів додатковими надходженнями за рахунок податків і як результат зростає загальний добробут мешканців регіону.

Формування експортної стратегії регіону повинно ґрунтуватися на програмно-цільовому підході. Розробка регіональних програм розвитку експорту має орієнтуватися насамперед на підприємства з обмеженими ресурсами. Основними методологічними принципами складання регіональних програм є:

- підтримка продуцентів товарів і послуг, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю через надання різноманітної кон'юнктурної інформації і консультаційних послуг, кредитно-фінансової допомоги за рахунок регіону;
- розширення кола учасників зовнішніх економічних зв'язків на певній території за рахунок насамперед дрібних і середніх підприємств;
- активна робота з потенційними зарубіжними контрагентами: іноземними інвесторами, покупцями;
- встановлення тісної взаємодії місцевого управління з відповідними державними структурами з питань просування товарів і послуг, що виробляються і поставляються регіоном на світовий ринок.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що економічна самостійність регіонів тісно пов'язана з економічною відповідальністю, яка поширюється і на всіх суб'єктів господарювання у регіоні. В основі відносин між підприємствами і органами місцевого самоврядування повинен лежати договір, що визначає права, обов'язки і відповідальність кожної сторони.

Викладені вище принципи моделі економічної незалежності регіону передбачають розширення у майбутньому товарно-грошових відносин і їх використання в управлінні процесами регіонального розвитку та для міжрегіональної взаємодії, докорінну реорганізацію діючої системи ціноутворення та зовнішньоекономічної діяльності.

Економічна самостійність регіонів поєднується з інтеграційними міждержавними та міжрегіональними процесами в економіці України. Передбачається створення механізму допомоги тим регіонам, які з об'єктивних причин відстають за рівнем економічного розвитку, не можуть повністю самофінансувати своє зростання.

Слід підкреслити, що наповнення реальним змістом ідеї економічної самостійності регіону починається з формування нового механізму територіального самоврядування. Насамперед він має спонукати території до досягнення високих кінцевих результатів господарської діяльності і активного використання для цього регіональних факторів розвитку, переваг територіального поділу праці.

Важливим підходом у створенні нового господарського механізму є позавідомче формування виробничої ланки та функціонування різноманітних форм власності. Послідовне впровадження такого підходу суттєво змінює взаємовідносини державного та місцевого бюджетів з господарськими ланками. В результаті цього виявляються зайвими будь-які дискусії про підпорядкованість підприємств і відкриваються можливості для переходу на економічні методи управління як необхідного атрибуту економічної свободи. Це сприятиме оптимальному

синтезуванню централізованого управління з господарською самостійністю, територіального і галузевого принципів управління, встановленню еквівалентного економічного обміну між підприємством і регіоном.

Загальним принципом встановлення господарських взаємовідносин між регіоном і державними органами, з іншими регіонами повинна стати самоокупність регіону. Іншими словами, місцеві громади повинні мати можливість працювати на умовах самофінансування лише тоді, коли надходження до їх бюджету перевищують їх нормативні потреби, пов'язані з проведенням соціально-культурних заходів, адміністративно-правовим обслуговуванням населення, утриманням місцевих органів і видів діяльності, що фінансуються із бюджету територій, з мінімальним відрахуванням в інвестиційний та резервний фонди. Діючі нормативні документи не дають можливості виділити конкретні рівні самофінансування різних територіальних одиниць. Критерієм розмежування мають бути грошові нагромадження місцевих бюджетів від власних надходжень. Їх розмір для окремих територіальних одиниць можна визначати за чотирма формами самофінансування.

1. Надходження за рахунок власних джерел перевищують нормативні потреби.

2. Власні надходження покривають повністю і без надлишку нормативні потреби. Це збалансована форма самофінансування, коли відрахування коштів у вищий бюджет не проводиться.

3. Власні надходження менші нормативних потреб, але територіальна одиниця має й інші фінансові джерела доходів і відрахувань у бюджет. Ця форма самофінансування збалансована і включає асигнування із державного бюджету. Частина цих надходжень спрямовується на покриття нормативних потреб місцевих громад.

4. Власні і асигновані надходження недостатні для покриття нормативних потреб територіальних одиниць. Така форма самофінансування збалансована і передбачає планову дотацію. У даному випадку державний бюджет виділяє субсидії для забезпечення нормативних потреб, але вимагає під місцевих органів скорочення і ліквідації дотацій.

Диференційоване фінансування регіонів вкрай актуальне для нашої країни у зв'язку з відмінностями природно-кліматичних та соціально-економічних умов територій, просторовими диспропорціями у розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, а також історично сформованою специфікою виробничого розвитку окремих регіонів. Відмовляючись від існуючого безцільового принципу спрямування дотацій тільки на поповнення бюджетних коштів територій, яких, як правило, не вистачає, слід класифікувати регіони України за їх проблемами, визначивши кінцеву мету і конкретно економічно обґрунтувавши необхідність фінансових ресурсів.

Для розробки диференційованого регіонального підходу при виборі форми самофінансування та моделі господарського управління територіями доцільно виділити регіони таких типів: екологічно неблагополучні райони з високою концентрацією виробництва і населення; індустриально слабозрозвинуті сільськогосподарські райони; промислово депресивні; рекреаційні.

Для районів з надмірною концентрацією виробництва, тобто екологічно неблагополучних з диверсифікаційною структурою господарства та найвищим рівнем прибутку на одного мешканця, потрібно розробляти економічні заходи, які б запобігали надмірній господарській активності і концентрації населення оздоровленню навколишнього середовища, пом'якшували наслідки урбанізації, стимулювали ресурсозбереження і ресурсозабезпечення. До таких заходів слід віднести підвищені (порівняно з іншими регіонами) нормативи плати за регіональні ресурси, за забруднення навколишнього середовища тощо, а також регулювання на необхідному рівні бюджет цих регіонів за рахунок встановлення відповідних диференційованих нормативів регулюючих статей (податок на додану вартість) і податків з населення.

Для районів із значною концентрацією виробництва, високою питомою вагою прибутку на одного мешканця також потрібна жорстка політика ресурсозбереження і оздоровлення навколишнього середовища. Однак, при цьому повинні передбачатися не тільки високі нормативи плати за регіональні ресурси, а й певні субвенції з державного бюджету за реалізацію названих програм.

Для регіонів, які умовно можна віднести до промислово-депресивних – низькими темпами росту обсягів виробництва, високою питомою вагою інвестицій в їх розвитку і низькою віддачею, невисокими прибутками на одного жителя, – слід розробляти програми переорієнтації на розвиток нових, передових, технологічно високих і екологічно чистих виробництв, що вимагають модернізації інфраструктури і перекваліфікації робочої сили. Для таких регіонів господарський механізм повинен передбачати значні податкові пільги на отримувані прибутки, зниження ставок плати за регіональні ресурси, додаткові субсидії із бюджету регіону для впровадження зазначених програм. Індустриально-розвинутим районам із значно меншим прибутком, де споживані бюджетні ресурси вищі, ніж доходи, а рівень соціально-економічного розвитку значно відстає від республіканських показників, потрібний комплекс стимулюючих доходів, довготермінових програм розвитку інфраструктури, створення нових виробництв. Отже, така система господарських взаємозв'язків заохочує і стимулює відповідальність місцевих органів управління за ефективну роботу усіх підприємств та організацій, розташованих на відповідній території, створює матеріальну відповідальність місцевих органів за раціональне використання природних і фінансових ресурсів.

Формуючи господарський механізм, необхідно насамперед вирішити завдання оптимізації пропорцій між власними і асигнованими надходженнями. У нашій практиці відсутня оптимальна пропорційність між власними і асигнованими надходженнями, форми їх структурної збалансованості не дає матеріальної заінтересованості місцевих громад у результатах цілісного функціонування економіки. Сьогодні основним джерелом ресурсів такої структурної збалансованості є чистий дохід, зокрема, його форми – податок на додану вартість та прибуток. Функції податку на додану вартість зводяться до регулювання коштів, нормативно встановлених для територіальних одиниць.

Слід підкреслити, що економічні важелі, за допомогою яких здійснюється самоуправління підприємств, можуть перетворитися на діючу систему економічних регуляторів територіальних процесів. Для цього треба, щоб економічні регулятори були конкретизовані стосовно умов господарства кожної територіальної одиниці і виконували функції економічного примусу, впливу і стимулювання, але при дотриманні правил економічних взаємовідносин. Подібна територіальна диференціація забезпечуватиме ефективне управління такими процесами:

1) використання природних ресурсів в умовах самоврядування виробничих і соціальних комплексів. Економічні нормативи при цьому повинні орієнтуватися на забезпечення необхідних економічних та екологічних режимів і стимулювання раціонального використання природних ресурсів (води, землі, лісів).

Діючі економічні нормативи раціонального природокористування не стали ні тим важелем, за допомогою якого територіальні органи могли б впливати на ефективне управління економікою, ні критерієм ефективного використання ресурсів. Для розширення можливостей місцевих органів у нагромадженні доходів за рахунок власних джерел необхідно ввести плату за користування рештою ресурсів. Основні труднощі при цьому обумовлені відсутністю інструментарію для оцінки природних ресурсів, і особливо тих, на раціональне використання яких могли б вплинути саме місцеві органи управління. Тому в процесі подальшого вдосконалення господарського механізму необхідно насамперед визначити величину диференціальної ренти за водокористування, а також територіально диференційованої вартості землі, що вилучається під будівництво. Така оцінка цих ресурсів забезпечить можливості їх вартісного розподілу між державою, місцевими громадами, організаціями, наділеними правом на експлуатацію в процесі безпосереднього господарювання;

2) управління процесами територіальної концентрації виробництва та видів діяльності. Економічні умови повинні спонукати економічні самостійні організації на створення якісно нової територіальної структури виробництва і громадського обслуговування, що виходила б із народногосподарських інтересів. Економічні нормативи цієї групи регуляторів повинні ґрунтуватися на ресурсній основі. Основні з них – це плата за трудові ресурси, податок з основних та оборотних фондів. Стосовно економічно самостійних підприємств та організацій поки виконуватимуть функцію економічного примусу з метою ефективного використання економічних ресурсів. Одночасно пільгове оподаткування або звільнення від податків певних виробництв та видів діяльності на певній території перетворюється в основний важіль управління територіальною концентрацією продуктивних сил. За допомогою наведених вище нормативів, треба стимулювати найраціональнішу, з господарської точки зору, територіальну концентрацію. Для цього їх економічна основа для кожного регіону має бути конкретизована як кількісно, так і якісно. По суті, це економічна оцінка матеріально-технічної бази регіону, основних фондів виробництва і сфери обслуговування на його території, інфраструктурних об'єктів тощо. На цій основі надалі можна оптимально розподіляти вартість ресурсів між державою, місцевими громадами і підприємствами;

3) комплексний розвиток регіональних структур як високоефективних економічних і територіальних спільностей. Економічні нормативи при цьому слід ув'язувати з необхідністю централізації ресурсів території для відшкодування поточних і капітальних витрат на комплексний розвиток регіону. Такі нормативні відрахування повністю надходять у бюджет місцевих громад і таким чином інтереси регіонів тісно ув'язуються з фінансовими результатами всіх підприємств, розташованих на їх території. Якщо підприємства мають філіали, що знаходяться на території інших регіонів, тоді нарахування визначаються пропорційно чисельності персоналу, зайнятого на цих підприємствах і вносяться до місцевого бюджету. Аналогічно вирішуються питання про відрахування за рештою економічних нормативів цієї групи, які справляють опосередкований, а не прямий стимулюючий вплив на регіон. Тут в основному діє принцип максималізації вкладу кожної території у власний соціально-економічний розвиток. Разом з тим нормативи цієї групи не диференціюються за територіями. Таким чином, місцеві громади перебувають у рівних умовах щодо способів розподілу виробленого чистого доходу, проте не в однакових умовах щодо рівня матеріально-технічної бази, а звідси, і продуктивності праці. Ця економічна нерівність сьогодні компенсується за рахунок асигнованих надходжень;

4) відповідність витрат і результатів в умовах економічної самостійності. Комплексний економічний і соціальний розвиток території, а також ефективне управління розвитком соціальної інфраструктури забезпечується не лише через управління регіональним відтворювальним процесом з високим рівнем локалізації, а й вплив на весь хід регіонального відтворювального процесу з залученням ресурсів місцевих громад. Оскільки економічна незалежність регіону потребує дотримання розмірності між витратами і результатами функціонування, розкриємо економічну сутність того й іншого з позицій регіонального відтворювального процесу.

Насамперед слід говорити про співвідношення витрат і доходів на окремому підприємстві, яке виконує конкретні виробничо-економічні завдання. Інша справа, коли йдеться про витрати і результати розвитку регіональної економіки як підсистеми господарського комплексу.

Для окремого підприємства враховуються лише ті витрати, які безпосередньо пов'язані з виконанням його виробничої програми. У даному випадку на його рентабельність впливають лише зовнішні зв'язки. Фактичні ж витрати на створення умов функціонування кожного підприємства значно більші тієї частини, яка відшкодовується з бюджету. Так, затрати підприємства на виробниче будівництво не вичерпують витрат на розвиток і функціонування всіх елементів регіону. Різноманітні затрати регіону, обумовлені функціонуванням і розвитком господарства, а також підвищенням рівня життя населення вимагають використання певної частини створеного сукупного продукту всієї країни. Єдиної думки щодо обсягу і складу цих ресурсів серед економістів поки що нема. Одні обмежуються в основному затратами на розвиток галузей матеріального

виробництва, інші враховують ресурси, що вилучаються для розвитку інфраструктурних галузей. Однак, і перші, і другі приховують лише основні й оборотні фонди та заробітну плату, тобто безпосередні витрати на виробництво продукції господарського регіону. Вичерпної ж характеристики всіх видів ресурсів, які регіон використовує для забезпечення розширеного відтворення регіональної економіки, досі немає. Відомо, що заробітною платою не вичерпно характеризує фонд споживання, який має забезпечувати життєвий рівень мешканців регіону, що змінюється. В свою чергу виробничі фонди не є єдиним елементом нагромадження.

Таким чином, затрати і результати функціонування регіональної економіки слід розглядати з позицій відтворювального процесу, що пов'язано з розмірним використанням національного доходу для нагромадження споживання, а також створенню чистого продукту як результату функціонування системи. Таке порівняння дає відповідну інформацію про те, чи виробляє регіон більше національного доходу, чи споживає. Результативність розвитку і функціонування регіональних систем характеризує найбільш місткий показник – показник чистої продукції, створеної колективами підприємств і організацій матеріального виробництва. Оскільки цей показник підбиває лише новостворену вартість, то за його допомогою можна обчислити ефективність живої праці господарства і рівень використання резервів виробництва та ефективність функціонування регіональної економіки в цілому. Він орієнтовно свідчить про розподіл чистого продукту між підприємствами і галузями, а також між регіонами і державою.

Таким чином створюються умови для конструювання оптимальних розподільчих відносин, що вкрай необхідні в умовах економічної самостійності як підприємствам, так і регіону.

Аналізуючи ефективність відтворювального процесу регіону, важливо порівняти обсяг створеного регіоном чистого продукту з ресурсами національного доходу держави, що використовуються для забезпечення нормального функціонування економіки.

Розрахунки показників чистої продукції регіону дозволяють встановити господарську доцільність заходів, що проводяться на місцях, тобто з врахуванням того, як вони можуть вплинути на створення національного доходу і відповідно на підвищення життєвого рівня. При старій системі управління економікою побутувала концепція, згідно з якою тільки підприємства і організації матеріального виробництва вважалися такими, що створюють нову вартість (національний дохід). Звідси випливав висновок, що збільшення ресурсів на соціальні потреби веде до звуження можливостей розвитку матеріального виробництва як основного джерела чистої продукції.

Сьогодні соціальні проблеми стають першочерговими відпрацьовуються теоретичні положення щодо визначення питомої ваги невиробничої сфери у виробництві і споживанні національного доходу з розподільчими відносинами регіону.

Змінюється уявлення про роль невиробничої сфери у створенні національного доходу, оскільки величина чистої продукції, або національний дохід, у регіоні складається з чистої продукції створеної корисною працею людей як у матеріальному виробництві так і в невиробничій сфері.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що найсучаснішими моделями господарського механізму є моделі, що базуються на концепції економічної рівноправності всіх суб'єктів і сторін власності. При такій системі господарських відносин регіон і центр потрапляють в абсолютно рівні вихідні умови, що достатньо стимулює обидва суб'єкти відносин власності. З одного боку, завдяки чималим фінансово-економічним можливостям центр зосереджує значні кошти на стратегічно важливих загальнодержавних напрямках соціальної, структурної і науково-технічної політики. З іншого боку, у регіонів залишається достатньо ресурсів для оперативного вирішення поточних проблем, пов'язаних з підвищенням життєвого рівня мешканців регіону.

Список використаних джерел

1. Добрик Л. О. Передумови і чинники впливу на соціально-економічний розвиток регіону. Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки». 2018. № 2. С. 3-11.
2. Прокоф'єва Г. С. Особливості механізму стійкого економічного розвитку в умовах децентралізації економіки. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2018. Т. 23, Вип. 4. С. 103-108.
3. Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України. Навчальний посібник. За наук. ред. Л.Г. Чернюк. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 728 с.
4. Регіональна економіка: Підручник. За ред. Є. П. Качана. Київ: Знання, 2011. 670 с.
5. Безверхнюк Т. М. Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засади: монографія; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. Одеса: 2009. 320 с.
6. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Київ: НІСД, 2012. 368 с.

References

1. Dobryk, L. O. (2018). *Peredumovy i chynnyky vplyvu na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehionu* [Prerequisites and factors influencing the socio-economic development of the region]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia «Ekonomichni nauky»*, 2. 3-11.
2. Prokofieva, H. S. (2018). *Osoblyvosti mekhanizmu stiikoho ekonomichnoho rozvytku v umovakh detsentralizatsii ekonomiky* [Peculiarities of the mechanism of sustainable economic development in conditions of decentralization of the economy]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Ekonomika*. T. 23, Vyp. 4. S. 103-108.

3. Klynovy, D. V., Pepa, T. V. (2006). *Rozmishchennia produktyvnykh syl ta rehionalna ekonomika Ukrainy* [Placement of productive forces and regional economy of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. Za nauk. red. L.H. Cherniuk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. 728 s.
4. *Rehionalna ekonomika* [Regional economy]: Pidruchnyk. Za red. Ye. P. Kachana. Kyiv: Znannia, 2011. 670 s.
5. Bezverkhniiuk, T. M. (2009). *Resursne zabezpechennia rehionalnoho upravlinnia: teoretyko-metodolohichni zasady* [Resource provision of regional management: theoretical and methodological foundations]: monohrafiia; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, Odes. rehion. in-t derzh. upr. Odesa. 320 s.
6. Sukhorukov, A. I. (2012). *Modeliuvannia ta prohnozuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy* [Modeling and forecasting of the socio-economic development of the regions of Ukraine]: monohrafiia. Kyiv: NISD, 368 s.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>
Researcher ID: C-2808-2019

Овсієнко Анатолій Миколайович, старший викладач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: viddil1092019@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9808-8028>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина, e-mail: klio79@i.ua
e-mail: klio79@i.ua

Овсиенко Анатолий Николаевич, старший преподаватель кафедры экономики, Университет Григория Сковороды в Переяславе,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: viddil1092019@ukr.net

DATE ABOUT THE AUTHORS

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@i.ua

Ovsienko Anatolii, Senior Lecturer at the Chair of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: viddil1092019@ukr.net

УДК 338.242.46

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2022-53-111-117>

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНДИКАТОРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УПРАВЛІННІ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ

**Макаренко П. М.,
Величко Т. Г.**

Предметом дослідження є стратегічні імперативи управління сталим розвитком, які розуміються як домінуючі пріоритети на певний проміжок часу. У цьому контексті на даному етапі вони найбільшим чином пов'язані з економічною та національною безпекою та їх інституційними індикаторами.

Метою статті є визначення сукупності інституційних індикаторів, проблем та можливостей їх використання відповідно до стратегічних імперативів управління сталим розвитком.

Методологічною основою статті є методи й підходи економічної, інституціональної та теорії стійкого розвитку. Зокрема, використано історичний, монографічний, системно-структурного аналізу і синтезу, індикативний.

Результати статті. У результаті дослідження виявлено, що інституційні індикатори сталого розвитку пов'язані з різними сферами діяльності: соціальною, виробничо-економічною, монетарною